השתקפות של מקום ושל קהילה

דינה אבשלום גורני*

כשאנו מתבוננים במבנה לשימור, אנו רואים את חומרי הבנייה, את החלונות ואת הסימנים שהותיר בו הזמן. התקרבות אל הקירות עשויה לגלות סיפורים נוספים: ציור, פסיפס או תבליט פותחים צוהר אל חיי האנשים שהתגוררו במקום, אל עולמם התרבותי ואל הקשר שלהם לארץ. אומנות הקיר מוסיפה שכבות של משמעות ושל זיכרון למרחבי החיים ומזמינה אותנו להתבונן בהם מזווית נוספת.

שבעת המינים מאת גידי קייך, צילום: תמר גיספן, מתוך: אתר סקר אומנות הקיר

רבים מן העולים לארץ מאירופה ומארצות נוספות בשנים שלפני קום המדינה הביאו עימם תרבות שהאומנות הייתה נוכחות בה בחיי היומיום. בין העולים החדשים היו אומנים ובעלי מלאכה מוכשרים שבאמתחתם ידע ומסורות יצירה. עימם הגיעו עולים שביקשו לשלב בביתם החדש חיי אומנות ותרבות. המפגש ביניהם יצר מרחב אומנותי. האומנים הציעו את שפתם ואת יכולותיהם, והקהילות נתנו ליצירה מקום. בהזמנת עבודות, בהקצאת משאבים ובשילובן בחיי הציבור, היו התושבים שותפים לעיצוב סביבתם התרבותית.

מסורות היצירה קיבלו ביטויים חדשים במפגש עם הנוף המקומי ועם הרעיונות החברתיים והלאומיים של התקופה. בקיבוצים השתלבה האומנות בעיטורי חג בחדרי האוכל, בהגדות פסח מעוטרות, בקריקטורות ובציורי חיי היומיום. לצד איורים של משפחה, של ילדים ושל עבודת אדמה, הופיעו מסרים אידיאולוגיים ושאיפות לעתיד. רימונים, שיבולים, גפנים וזיתים חיברו בין סמלים עתיקים למציאות החקלאית המקומית. האומנות ליוותה חגים, ארוחות ואספות, ונעשתה חלק מן הזיכרון המשותף.

עם השנים, השתנו שימושיהם של המבנים, ויצירות נפגעו, כוסו או נותרו במרחבים שננטשו. מאז שנת 2013, נערך סקר אומנות הקיר בישראל מטעם יד יצחק בן צבי והמועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, בתמיכת תוכנית ציוני דרך ומשרד המורשת. הסקר חושף ומתעד יצירות, חוקר את סיפוריהן ומסייע בגיבוש פעולות לשימורן. לצידו פועל מיזם הצלת אומנות הקיר בתמיכת משרד המורשת ובשיתוף רשויות וקהילות. הפעילות מחברת בין מחקר, טיפול מקצועי ביצירות והנגשתן לציבור.

בכתבה שלפניכם, מוצגות חמש דוגמות ליצירות שתועדו בסקר ולעבודות ששומרו או שפועלים כיום להצלתן. העבודות המוצגות כאן הן מצפון הארץ והן מדגימות את המפגש שהתרחש בין האומנים לקהילות שנתנו מקום ליצירתם, את השתקפות הנוף וחיי החברה באומנות הקיר ואת המאמצים לשמר מורשת זו ולהנגישה לציבור.

*מנהלת מחוז צפון במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

הגשמה מאת אלכס לוי, קיבוץ שריד, צילום: ענת חרמוני

אלכס לוי (1933-1965), ניצול שואה מיוגוסלביה, נקלט בשער העמקים ולמד במוסד החינוכי בקיבוץ שריד. בשנת 1951, בהיותו כבן 18, צייר את הפרסקו "הגשמה" לקראת חנוכת מבנה הכיתה המקצועית. ביצירה מונומנטלית ומרגשת זו, חיבר אלכס הצעיר בין המסע הלאומי מאימי השואה להתיישבות בארץ לבין חיפושו אחר זהותו כיוצר. דמויות שיצר כורעות תחת משא הזיכרון בגוונים כהים ניצבות לצד דמויות בונות ועובדות שיצר בצבעים חמים. במאי 2026, הוקדשו לו תערוכה וקטלוג "הגשמה" בשיתוף המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, המועצה האזורית עמק יזרעאל והקיבוץ. טיפול שימורי ביצירה מתוכנן כחלק ממיזם הצלת אומנות הקיר, בשיתוף הקיבוץ.

קיבוץ כמרחב של יצירה מאת לאו פלטאו, קיבוץ רמות מנשה, צילום: יהודית לזר

לאו פלטאו (1925-2011), יליד צ'ילה, למד אומנות והתמחה בציורי קיר לפני עלייתו ארצה. בקיבוץ רמות מנשה, עסק ברפתנות ובאומנות. לאורך עשרות שנים, נתנו אנשי הקיבוץ מקום לעבודותיו המגוונות: ציורי קיר, פסלים ותבליטים, עיטורי חג, תפאורות וקריקטורות שתיעדו בהומור את חיי הקהילה. כיום הן יוצרות תצוגה פתוחה ברחבי הקיבוץ.

סיפורו ממחיש את מקומם של אומנים שהשפיעו עמוקות על סביבתם, אך זכו להיכרות מצומצמת יותר בציבור הרחב. חשיפת יצירתו ושימורה מאירות את תרומתו מעבר לגבולות הקיבוץ. המשכיות זו ניכרת גם בהצבת סיפורים מאוירים שלו על אריחי קרמיקה ב־2024 ובתערוכה "קיבוץ פנטסטי", שהוקדשה לו במלאות מאה שנה להולדתו.

מסורות היצירה קיבלו ביטויים חדשים במפגש עם הנוף המקומי ועם הרעיונות החברתיים והלאומיים של התקופה. בקיבוצים השתלבה האומנות בעיטורי חג בחדרי האוכל, בהגדות פסח מעוטרות, בקריקטורות ובציורי חיי היומיום. לצד איורים של משפחה, של ילדים ושל עבודת אדמה, הופיעו מסרים אידיאולוגיים ושאיפות לעתיד. רימונים, שיבולים, גפנים וזיתים חיברו בין סמלים עתיקים למציאות החקלאית המקומית. האומנות ליוותה חגים, ארוחות ואספות, ונעשתה חלק מן הזיכרון המשותף

בבית הצנחן בקיבוץ מעגן, משולבת יצירת אריק קורן "מצנחים ברוח", שנוצרה בשנים 1957-1958 בטכניקת סגרפיטו: חשיפת שכבות טיח צבעוניות באמצעות חריתה. הבית מנציח את שליחות צנחני היישוב לאירופה הכבושה, ובהם שלושה מחברי

מעגן: יונה רוזן, יואל פלגי ופרץ גולדשטיין. האחרון לא שב משליחותו זו. המבנה שימש להנצחה וכאולם לחגים ולאירועי תרבות.

מצנחים ברוח מאת אריק קורן, קיבוץ מעגן, צילום: דינה אבשלום גורני

במהלך השנים, נפגעה היצירה מסדקים, מנזקי מים ומהתנתקות חלקים. באוגוסט 2024, צוין סיום שימורה במיזם של משרד המורשת, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ויד יצחק בן צבי, בשיתוף המועצה האזורית עמק הירדן וקיבוץ מעגן. השימור מאפשר להמשיך לפגוש את האומנות כחלק מסיפור המקום.

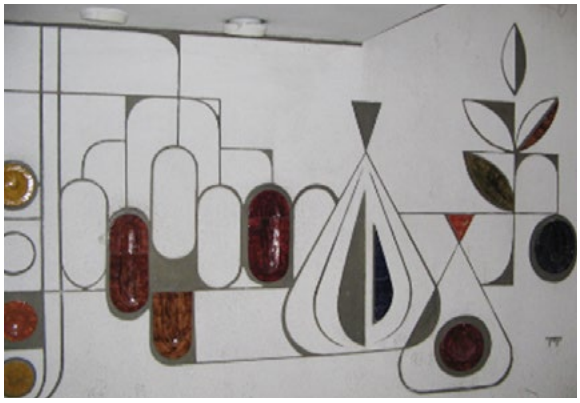

שבעת המינים מאת גידי קייך, צילום: תמר גיספן, מתוך: אתר סקר אומנות הקיר

בגרם המדרגות לחדר האוכל המורחב בקיבוץ חפציבה, נמצאת יצירתו של האומן גדעון-גידי קייך, "שבעת המינים", מהשנים 1958-1959. היצירה מורכבת מתבליטי אריחי קרמיקה וסגרפיטו המשתלבים על טיח לבן בצבעוניות של אדום ושחור. דימויי הפירות והצמחים מחברים בין סמלי הארץ לעבודת האדמה. הקיר ליווה את חברי הקיבוץ בארוחות, בחגים ובאספות. לצידו מוצבות יצירות נוספות, ובהן תמונת האריחים של בת-שבע שפלן, המתארת חברים השבים מהשדה בעגלת טרקטור. לנוכח נטישת חדר האוכל, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל - כחלק ממיזם הצלת אומנות הקיר המשותף לה וליד יצחק בן צבי, ובשיתוף חברי הקיבוץ - פועלת להצלת היצירות ולשימורן.

על קירו החיצוני של בית הספר קריית עמל בקריית טבעון, נמצא תבליט בטון שיצר מרדכי גומפל, העוסק בחקלאות ובטבע. שילובו בבית הספר הכניס את האומנות לסביבת היומיום של התלמידים. זו הזדמנות להתבונן בבית הספר כמקום הנושא מורשת אומנותית ולשאול כיצד היצירה משתלבת בחוויית הלימוד ובזיכרונות הנקשרים אליה.

תבליט קיר חקלאות וטבע מאת מרדכי גומפל, קריית טבעון, מתוך: אתר סקר אומנות הקיר

גם בשנים של צמצום ושל מחסור ובעיצומו של המאמץ להקים יישובים ולבנות חיים חדשים, בחרו אומנים וקהילות להקדיש זמן ומשאבים ליצירה. בחירה זו מעידה על החשיבות שייחסו לרוח וליופי בבית שביקשו להקים. היצירות ליוו את חיי היומיום, נשאו עימן זיכרונות ותקוות והיו למורשת המחברת בין דורות.

המפגש עם היצירות מזמין מורים, מדריכים ומטיילים לשאול מי יצר אותן ומי בחר להעניק להן מקום ואילו ערכים וסיפורים טמונים בהן. שאלות אלו פותחות צוהר להיכרות מעמיקה עם הארץ ועם האנשים שבנו אותה. שימור אומנות הקיר הוא המשך למעשה היצירה והוא מאפשר גם לדורות הבאים לפגוש את קולם של היוצרים ושל הקהילות שהעניקו ליצירות חיים, את עולמם ואת חלומותיהם.

לפרטים נוספים מוזמנים להיכנס לסקר אומנות הקיר בישראל.